

Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ
СМЕТЊИ И ПРОБЛЕМА У
ПОНАШАЊУ

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд 2017.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И
ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ”**

Београд, 21. децембар 2017.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2017.

„ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ”
ЗБОРНИК РАДОВА
научни скуп националног значаја
Београд, 21. децембар 2017.

Издавач:
Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.faspep.bg.ac.rs

За издавача:
Проф. др Снежана Николић, декан

Главни и одговорни уредник:
Проф. др Миле Вуковић

Уредници:
Проф. др Александар Југовић
Проф. др Бранислава Поповић-Ћитић
Доц. др Снежана Илић

Рецензенти:
Проф. др Мирјана Петровић-Лазић, редовни професор Универзитета у Београду
Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Бранка Јаблан, редовни професор Универзитета у Београду
Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Милана Љубичић, ванредни професор Филозофског факултета
Универзитета у Београду – Одељење за социологију

Дизајн насловне стране:
мр Борис Петровић

Компјутерска обрада текста:
Биљана Красић

Зборник радова је публикован у електронском облику – ЦД.

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-105-1

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну
едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 28.11.2017. године,
Одлуком бр. 3/140 од 01.12.2017. године, усвојило је рецензије рукописа
Зборника радова „ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ”.

Зборник је настао као резултат Пројекта „ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И
ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ” чију реализацију је сопственим средствима
подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

ОДНОС ИЗМЕЂУ СПОСОБНОСТИ ПРЕПОЗНАВАЊА ЕМОЦИЈА И ИНТЕРНАЛИЗОВАНИХ ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ КОД ОСОБА СА ЛАКОМ ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ ОМЕТЕНОШЋУ

Мирјана ЂОРЂЕВИЋ¹, Ненад ГЛУМБИЋ¹, Бранислав БРОЈЧИН¹, Ивана КОСТИЋ²

¹Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

²Средња занатска школа, Београд

Резиме

Циљ овог рада је утврдити однос између способности препознавања емоција и интернализованих проблема у понашању код особа са лаком интелектуалном ометеношћу.

Узорак је чинило 70 особа са лаком интелектуалном ометеношћу, уједначених према полу ($\chi^2=0,000$; $df=1$; $p=1,000$) и узрасту ($\chi^2=1,429$; $df=1$; $p=0,232$). За потребе прикупљања података у овом истраживању примењени су Упитник за препознавање емоција (The Emotional Recognition Questionnaire, Davies, 2013) и три супске Ахенбаховог система процене (Achenbach System of Empirically Based Assessment – ASEBA, Teacher Report Form; Achenbach, Newhouse & Rescorla, 2001).

Веза између способности препознавања емоција и интернализованих проблема у понашању истражена је помоћу Пирсонове линеарне корелације.

Добијени резултати показују да се статистички значајне и негативне корелације појављују између емоције страха и супске Повученост/депресија ($r=-0,259$), супске Соматизација ($r=-0,305$), као и укупног скорa за интернализоване проблеме у понашању ($r=-0,264$). Такође, значајне и негативне корелације добијене су и између емоције љутње и супске Повученост/депресија ($r=-0,242$).

Кључне речи:

депресивност, интелектуална ометеност, љутња, повученост, туга

УВОД

Способност препознавања емоционалних израза представља значајан фактор социјалне компетенције који је у блиској вези са могућношћу остваривања адекватних социјалних интеракција (Bornstein & Tamis-LeMonda, 1989, prema Nelson, Welsh, Trup & Greenberg, 2011). У складу са тим, налази који се односе на особе са лаком интелектуалном ометеношћу показују да боља способност препознавања емоција

означава и интензивније учешће у организованим социјалним интеракцијама (Ђорђевић, Glumbić & Brojčin, 2016a), односно да отежано тумачење емоционалних стимулуса из околине може довести до антисоцијалног понашања или проблема у понашању, повлачења и затварања у себе или поремећаја расположења (Unoка, Fogd, Füzy & Csukly, 2011; Zaja & Rojahn, 2008).

Аутори који су се бавили изучавањем алекситимије као тешкоће идентификације и разликовања когнитивних и

физичких аспеката емоционалног аросала и тешкоће описивања сопственог емоционалног стања другима дошли су до података да је анксиозност директно повезана са алекситимијом (Berthoz, Consoli, Perez-Diaz & Jouvent, 1999), да особе са алекситимијом лошије препознају фацијалне експресије емоција него особе типичне популације (Parker, Taylor & Bagby, 1993), да постоји директна веза између алекситимије и интернализујућих симптома као што је соматизација (Rieffe et al., 2010).

Особе са интелектуалном ометеношћу показују повећану склоност ка испољавању интернализованих проблема у понашању, посебно депресивних манифестација (Mein, 1993; Marston, Perry, & Roy, 1997), при чему аутори истичу да томе доприноси и често присуство негативних мисли код ових особа, као и осећај беспомоћности (С. М., Nezu, А. М., Nezu, Rothenberg, DelliCarpini & Groag, 1995). У једном домаћем истраживању на узорку од 120 испитаника са лаком интелектуалном ометеношћу добијени резултати показују да се повишен ниво интернализованих понашања региструје код четвртине узорка (Brojčin & Glumbić, 2012).

Особе са интернализованим проблемима у понашању испољавају поремећаје расположења, који за последицу имају емоционалну утученост, социјално повлачење и повлачење у себе, што последично може нарушити способност препознавања емоција (Beirne-Smith, Ittenbach & Patton, 2002).

ЦИЉ РАДА

Циљ овог рада је утврдити однос између способности препознавања емоција и интернализованих проблема у

понашању код особа са лаком интелектуалном ометеношћу.

МЕТОД РАДА

Узорак

Узорак је чинило 70 особа са лаком интелектуалном ометеношћу које су похађале Средњу занатску школу у Београду, уједначених по полу ($N_m=35$, $N_{\text{ж}}=35$). У Табели 1 приказана је структура узорка у односу на узраст.

Табела 1 – Структура узорка у односу на узраст

	Минимум	Максимум	АС	СД
Узраст	15	24	17,93	1,772

На основу резултата добијених применом χ^2 теста, увиђамо да је узорак уједначен према полу ($\chi^2=0,000$; $df=1$; $p=1,000$) и узрасту ($\chi^2=1,429$; $df=1$; $p=0,232$).

Инструменти

За потребе прикупљања података у овом истраживању примењена су два инструмента: Упитник за препознавање емоција (*The Emotional Recognition Questionnaire*, Davies, 2013) и три супскале Ахенбаховог система процене (*Achenbach System of Empirically Based Assessment – ASEBA, Teacher Report Form*; Achenbach, Newhouse & Rescorla, 2001).

Упитник за препознавање емоција (*The Emotional Recognition Questionnaire*, Davies, 2013) се састоји од 20 питања којима се процењује способност препознавања емоција среће, туге, љутње, страха и забринутости. Свако од 20 питања се односи на неку ситуацију и од испитаника се захтева да одреди како би се осећао када би се нашао у таквој или сличној ситуацији. Језик

је једноставан и прилагођен је особама са тешкоћама у учењу. Уз постављено питање испитанику се показују и емотикони на картицама (пет картица емотикона представљају појединачне емоције, док се на шестој картици налази знак питања који означава одговор „не знам“). Пре задавања самог упитника од истраживача се очекивало да покаже слике емоција испитанику и да провери његову способност препознавања, односно именовања емоција. Уколико испитаник није био у стању да препозна или да именује задату емоцију, истраживач би му рекао о којој емоцији се ради и затражио би од испитаника да замисли ситуацију у којој би се осећао на тај начин. Истоветан поступак именовања емоција, као и захтевања замишљања ситуација понављао се за сваку емоцију. Уколико би испитаник направио грешку на три од пет проба није се настављало даље испитивање. За сваку емоцију се могу максимално добити четири поена, по један поен за тачан одговор. За погрешан одговор или „не знам“ се не добија поен. Максималан број поена на целокупној скали је 20. Добијена Кронбахова алфа за целокупну скалу у овом истраживању износи 0,69.

За процену интернализованих проблема у понашању коришћене су следеће **супскале Ахенбаховог система процене** (*Achenbach System of Empirically Based Assessment – ASEBA, Teacher Report Form; Achenbach, Newhouse & Rescorla, 2001*): Анксиозност/депресивност, Повученост/депресивност и Соматизација. Информанти за прикупљање података у овом истраживању су били наставници који процењују учесталост одређеног

понашања на тростепеној скали (0=никада, 1=понекад, 2=врло често). Што је виши скор, то је већа учесталост непожељних понашања. Кронбахова алфа за коришћене супскале у овом истраживању је 0,89.

РЕЗУЛТАТИ

Постигнућа на Упитнику за препознавање

У овом делу дат је дескриптиван приказ резултата на Упитнику за препознавање емоција изражен кроз минималне и максималне вредности, средње вредности постигнућа и стандардну девијацију (Табела 2). На основу приказаних средњих вредности уочавамо да испитаници имају највише успеха на задацима препознавања емоције среће, док је најслабији успех остварен на задацима за процену емоције љутње.

Табела 2 – Постигнућа испитаника са лаком интелектуалном ометеношћу на Упитнику за препознавање емоција

	Минимум	Максимум	АС	СД
Љутња	0	4	2,73	1,296
Страх	0	4	3,00	1,180
Забринутост	0	4	2,77	0,981
Туга	0	4	3,39	0,889
Срећа	3	4	3,96	0,204
Укупан скор – емоције	7	20	15,84	2,862

Табела 3 – Постигнућа испитаника са лаком интелектуалном ометеношћу на супскалама интернализованих проблема у понашању из Ахенбаховог система процене

	Минимум	Максимум	АС	СД
Повученост/депресија	0	8	1,88	1,899
Анксиозност/депресија	0	8	2,21	2,212
Соматизација	0	3	0,20	0,604
Интернализовани проблеми – укупни скор	0	14	4,30	3,398

Постигнућа на супскалама Ахенбаховог система процене

У Табели која следи (Табела 3) дат је дескриптивни приказ постигнућа испитаника на три супскале Ахенбаховог система процене: Повученост/депресија, Анксиозност/депресија и Соматизација.

Однос између способности препознавања емоција и интернализованих проблема у понашању

Веза између способности препознавања емоција и интернализованих проблема у понашању истражена је помоћу Пирсонове линеарне корелације. У Табели 4 приказане су добијене вредности. Уочавамо да се статистички значајне, ниске и негативне корелације појављују између емоције страха и супскале Повученост/депресија, емоције страха и укупног скорa за интернализоване проблеме у понашању, емоције љутње и супскале Повученост/депресија, као и укупног скорa на Упитнику за препознавање емоција и супскале Повученост/депресија. Негативне, значајне и умерене корелације

добијене су између емоције страха и супскале Соматизација.

ДИСКУСИЈА

Циљ овог истраживања био је утврђивање односа између способности препознавања емоција и интернализованих проблема у понашању код особа са лаком интелектуалном ометеношћу. Добијени резултати показују да на узорку младих особа са лаком интелектуалном ометеношћу неке негативне емоције значајно корелирају са интернализованим проблемима у понашању, док статистички значајна повезаност изостаје за емоције среће, туге и забринутости.

Емоција страха остварује негативну корелацију са све три примењене супскале из Ахенбаховог система процене. Слабија способност препознавања емоције страха се може довести у везу са већом склоношћу ка испољавању анксиозности, депривности, повучености и соматизације.

У једном домаћем истраживању добијено је да особе са интелектуалном ометеношћу греше чак у 40% случајева при препознавању емоције страха, као и да ову емоцију најчешће препознају као емоцију туге или чак са „нечим другим”,

Табела 4 – Однос између способности препознавања емоција и интернализованих проблема у понашању

	Анксиозност /депресија	Повученост /депресија	Соматизација	Интернализовани проблеми – укупни скор
Срећа	-0,011	-0,025	-0,047	-0,002
Туга	0,142	-0,162	-0,065	-0,100
Забринутост	0,036	-0,014	-0,142	0,100
Страх	-0,100	-0,259*	-0,305*	-0,264*
Љутња	0,157	-0,242*	0,052	-0,024
Укупан скор – емоције	0,085	-0,270*	-0,174	-0,126

* $p < 0,05$

показујући да не разумеју основни концепт ове емоције, као ни њена основна обележја (Đorđević, Glumbić & Brojčin, 2016b). Слични резултати потврђени су и у другим студијама (Đorđević, Glumbić & Brojčin, 2017; Memišević, Mujkanović & Ibralić-Biščević, 2016; Plesa-Skwerer, Faja, Schofield, Verbalis & Tager-Flusberg, 2006). Насупрот оваквом налазу, постоје подаци да управо особе са интелектуалном ометеношћу значајно чешће него особе из типичне популације испољавају емоцију страха (Neimeyer, Wittkowski & Moser, 2004). У истраживању у ком су испитаници били из опште популације, добијени резултати су показали да високо анксиозне особе у задатку препознавања емоција, независно од тога која је емоција презентована, дају одговор „страх”, што указује на то да за ове особе многи стимулуси у окружењу представљају манифестације страха или су његов извор, односно да особе са анксиозним цртама могу бити пристрасне у задацима препознавања емоција (Milovanović, Švegar & Kardum, 2013). Претпостављамо да већа изложеност емоцији страха као и недовољно разумевање те емоције доводе до погрешног препознавања тог емоционалног израза, али и да уједно могу допринети томе да се особа са интелектуалном ометеношћу осећа напетом, несигурно, као и да такве појаве могу доводити до њеног повлачења или испољавања соматске симптоматологије.

Емоција љутње у нашем истраживању статистички значајно и негативно корелира са супскалом Повученост/депресија. Прегледом литературе уочено је да поред емоције страха, особе са интелектуалном ометеношћу велике потешкоће испољавају и при препознавању емоције љутње (Owen, Browning & Jones, 2001; Hetzroni & Oren, 2002). Препознавање фацијалне

експресије емоције љутње повезане су на неки начин са тим како особа процедира информације о социјалној претњи, јер лица са експресијом љутње упозоравају на потенцијалну опасност, аверзивне последице или непријатности у којима се особа може наћи (Milovanović i sar., 2013). Отежано препознавање емоције љутње код особа са лаком интелектуалном ометеношћу указује на проблеме у детектовању потенцијално опасних социјалних стимулуса, али и на повезаност са испољавањем повучености и депресије. Имајући у виду да депресивне црте карактерише и недостатак или пад пажње и мотивације, можда се добијени налаз може објаснити тиме да веће присуство депресивних црта носи са собом смањен ниво пажње за детектовање претећих стимулуса, као што је нпр. љутит израз лица.

ЗАКЉУЧАК

Добијени резултати показују да код особа са лаком интелектуалном ометеношћу постоји негативна повезаност између проблема у препознавању емоција страха и љутње и испољавања интериоризованих проблема у понашању. Препоручује се развој и примена програма за јачање способности препознавања и разумевања емоција, како би се унапредиле социо-емоционалне вештине особа са интелектуалном ометеношћу. Ограничења овог истраживања се огледају у томе што је узорак недовољно велики, као и што узорком нису обухваћени испитаници са клиничким манифестацијама интернализованих проблема у понашању. У будућим истраживањима би требало повећати број испитаника и узорком обухватити испитанике који на свим супскалама Ахенбаховог система остварују високе скорове.

ЛИТЕРАТУРА

1. Achenbach, T. M., Newhouse, P. A., & Rescorla, L. (2001). *Achenbach System of Empirically Based Assessment: Older Adult Forms and Profiles*. ASEBA.
2. Beirne-Smith, M. I., & Ittenbach, R. R. F., & Patton, J. R. (2002). *Mental retardation*. Upper Saddle River, NJ, Prentice-Hall.
3. Berthoz, S., Consoli, S., Perez-Diaz, F., & Jouvent, R. (1999). Alexithymia and anxiety: compounded relationships? A psychometric study. *European Psychiatry*, 14(7), 372-378.
4. Brojčin, B., & Glumbić, N. (2012). Internalizovani oblici problematičnog ponašanja kod dece sa lakom intelektualnom ometenošću školskog uzrasta. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11(1), 3-20.
5. Davies, B. (2013). *Emotional perception and regulation and their relationship with challenging behaviour in people with a learning disability* (Doctoral dissertation, Cardiff University).
6. Đorđević, M., Glumbić, N., & Brojčin, B. (2016a). Relation between paralinguistic skills and social skills in adults with mild and moderate intellectual disability. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 15(3), 265-285.
7. Đorđević, M., Glumbić, N., & Brojčin, B. (2016b). Tipovi grešaka u tumačenju primarnih emocija kod odraslih osoba sa intelektualnom ometenošću i dualnim dijagnozama. *Beogradska defektološka škola*, 22(2), 9-20.
8. Đorđević, M., Glumbić, N., & Brojčin, B. (2017). Recognizing primary emotions in communication in adults with intellectual disability. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 16(1), 73-94.
9. Marston, G. M., Perry, D. W., & Roy, A. (1997). Manifestations of depression in people with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 41(6), 476-480.
10. Meins, W. (1993). Prevalence and risk factors for depressive disorders in adults with intellectual disability. *Australia and New Zealand Journal of Developmental Disabilities*, 18(3), 147-156.
11. Memišević, H., Mujkanović, E., & Ibralić-Biščević, I. (2016). Facial emotion recognition in adolescents with disabilities: The effects of type of disability and gender. *Perceptual and Motor Skills*, 123(1), 127-137.
12. Milovanović, T., Švegar, D., & Kardum, I. (2013). Efekti anksioznosti i depresivnosti na prepoznavanje emocionalnih izraza lica. *Psihologijske teme*, 22(1), 29-49.
13. Neimeyer, R. A., Wittkowski, J., & Moser, R. P. (2004). Psychological research on death attitudes: An overview and evaluation. *Death Studies*, 28(4), 309-340.
14. Nelson, K. E., Welsh, J. A., Trup, E. M. V., & Greenberg, M. T. (2011). Language delays of impoverished preschool children in relation to early academic and emotion recognition skills. *First Language*, 31(2), 164-194.
15. Nezu, C. M., Nezu, A. M., Rothenberg, J. L., DelliCarpini, L., & Groag, I. (1995). Depression in adults with mild mental retardation: Are cognitive variables involved?. *Cognitive Therapy and Research*, 19(2), 227-239.
16. Owen, A., Browning, M., & Jones, R. S. (2001). Emotion recognition in adults with mild-moderate learning disabilities: An exploratory study. *Journal of Learning Disabilities*, 5(3), 267-277.
17. Parker, J. D., Taylor, G. J., & Bagby, M. (1993). Alexithymia and the recognition of facial expressions of emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(4), 760-768.

- Psychotherapy and Psychosomatics*, 59(3-4), 197-202.
18. Plesa-Skwerer, D., Faja, S., Schofield, C., Verbalis, A., & Tager-Flusberg, H. (2006). Perceiving facial and vocal expressions of emotion in individuals with Williams syndrome. *American Journal on Mental Retardation*, 111(1), 15-26.
 19. Rieffe, C., Oosterveld, P., Terwogt, M. M., Novin, S., Nasiri, H., & Latifian, M. (2010). Relationship between alexithymia, mood and internalizing symptoms in children and young adolescents: Evidence from an Iranian sample. *Personality and Individual Differences*, 48(4), 425-430.
 20. Unoka, Z., Fogd, D., Füzy, M., & Csukly, G. (2011). Misreading the facial signs: specific impairments and error patterns in recognition of facial emotions with negative valence in borderline personality disorder. *Psychiatry Research*, 189(3), 419-425.
 21. Zaja, R. H., & Rojahn, J. (2008). Facial emotion recognition in intellectual disabilities. *Current Opinion in Psychiatry*, 21(5), 441-444.

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE ABILITY TO RECOGNIZE EMOTIONS AND INTERNALIZED BEHAVIORAL PROBLEMS IN PEOPLE WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITIES

Mirjana Đorđević¹, Nenad Glumbić¹, Branislav Brojčin¹, Ivana Kostić²

¹*University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade*

²*Secondary vocational school, Belgrade*

Summary

The aim of this paper is to determine the relationship between the ability to recognize emotions and internalized behavioral problems in people with mild intellectual disabilities.

The sample consisted of 70 persons with mild intellectual disability, equalized by gender ($\chi^2=.000$; $df=1$; $p=1.000$) and age ($\chi^2=1.429$; $df=1$; $p=.232$). For the purpose of collecting data in this research, The Emotion Recognition Questionnaire (Davies, 2013) was applied as well as three subscales of the Achenbach Assessment System (Achenbach System of Empirically Based Assessment – ASEBA, Teacher Report Form; Achenbach, Newhouse, & Rescorla, 2001).

The relationship between the ability to recognize emotions and internalized behavioral problems was investigated using Pearson's linear correlation.

The results obtained show that statistically significant and negative correlations appear between the emotion of fear and the Withdrawn/depressed subscale ($p=-.259$), Somatic complaint subscale ($p=-.305$), and the total score for internalized behavioral problems ($p=-.264$). Significant and negative correlations were also found between the emotion of anger and the Withdrawn/depressed subscale ($p=-.242$).

Key words: depression, intellectual disability, anger, withdrawal, sadness